

TOBIAS STIMMER A JEHO KNIŽNÍ ILUSTRACE VE FONDU VKOL

Petra Kubičková

V rámci dvouletého semináře *Digitalizace historických fondů ve VKOL*, který probíhal ve Vědecké knihovně od podzimu 2006 do jara 2008 jako součást projektu *Inovace výuky historie FFUP*, došlo k částečné digitalizaci vybraných starých tisků z fondů naší knihovny. Aby byly semináře k danému tématu atraktivní, byly vybírány zejména obrazově zajímavé tituly, čili inkunábule a staré tisky vybavené rozmanitým knižním dekorem, včetně dřevorezových i mědirytinových ilustrací. Studenti byli seznámeni jednak se vznikem tištěné knihy i technikami knižní výzdoby, ale také s mnoha osobnostmi, jež se podílely na vzniku konkrétního díla. Jednalo se jak o autory spisů, knižní nakladatele nebo tiskaře, tak o malíře, kreslíře a rytce. Autoři knižních ilustrací, kteří vzbuzovali u studentů největší zájem ovšem byli, až na pár výjimek jako Albrecht Dürer nebo Hans Holbein ml., pro většinu z nich vesměs neznámými umělci, jejichž věhlas často ani nedorazil za naše hranice.

Díky semináři tak započala komplexnější digitalizace starých tisků v naší knihovně, a tím i detailnější zpracování fondu, jelikož dosavadní záznamy starých tisků, jež byly zpracovány sice rychle, ale ne již tak podrobně, jsou nyní pomalu obohacovány nejen o zobrazení titulních listů, některých stran textu, exlibrisy, knižní dekor nebo ilustrace, ale také o informace o původcích toho kterého díla nebo o autorech konkrétních ilustrací. V semináři byly, kromě několika inkunábule, digitalizovány zejména tisky z 16. a 17. století, přičemž mnohé z nich pocházejí z již tradičních míst evropské knižní produkce, jako byl Frankfurt nad Mohanem, Basilej, Norimberk, Augsburg, Ulm, Štrasburk a další místa. V průběhu 16. století se v dílech tohoto kulturního okruhu opakovaně objevují práce několika umělců, jejichž význam je nepřehlédnutelný a jejichž práce, konkrétně knižní ilustrace a předlohy k nim, se používaly v nově vydávaných dílech i dávno po jejich smrti. Patří sem například Urs Graf, Jost Amman, Virgil Solis nebo Tobias Stimmer.

Tobias Stimmer (1539–1584)

Švýcarský malíř, kreslíř a grafik se narodil ve švýcarském Schaffhausenu, blízko německých hranic, jako nejstarší syn Christophera Stimmera, prvního německého učitele v Schaffhausenu, krasopisce a malíře skla. Měl jedenáct sourozenců, z nichž nejméně 4 bratři (Abel, Gideon, Hans Christoffel čili Christoph a Josias) také disponovali uměleckým talentem. Tobias se vyučil malířem, a to

buď u někoho v Schaffhausenu, jako byl Hieronymus Lang nebo Conrad Altorfer, možná dokonce v Curychu u v té době velmi významného malíře Hanse Aspera. Nejpravděpodobnějším jeho učitelem však byl, kromě jeho začátků s otcem, Felix Lindmayer, s jehož synem Davidem se Tobias přátelil a se kterým později také umělecky spolupracoval. V letech 1553–1556 se tedy vyučil malířskému řemeslu a stal se tzv. Flachmalerem, tedy malířem na rovné povrchy, na rozdíl třeba od Glasmalera (malíře skla), i když není vyloučeno, že se malbě na sklo také věnoval, zejména v raném věku, kdy jej mohl učit jeho otec. Po vyučení se vydal jako tovaryš na zkušenou, pravděpodobně se dostal do Itálie, což je patrné i z jeho prvotních prací, značně ovlivněných italským uměním. O jeho tovaryšských cestách v letech 1557–1561 však chybějí podrobnější zprávy. V letech 1560–1561 snad pobýval v Itálii, patrně v Benátkách, kde se seznámil s dílem Tintoretta. Tehdy začal řešit hlavní umělecko-technický problém ve svých dílech, a to světlo a hloubku prostoru.

O rok později se s ním opět setkáváme doma v Schaffhausenu, kde s otcem a bratry kupuje nový dům. Brzy po této události však otec umírá a Tobias se opět vydává na cesty, tentokrát do Coma, Basileje a Štrasburku, kde studoval jeho bratr Izák. Tobias navázal ve Štrasburku velice důležité společenské kontakty, významné pro jeho budoucnost, vzniklo zde jeho přátelství s tiskařem a nakladatelem Bernhardem Jobinem, se kterým jej patrně seznámil učenec Conrad Dasypodius (ten dohlížel na studující stipendisty ze Schaffhausenu). Hornoitalský pobyt zase Stimmer využil ke studiu prací Tiziana a Veroneseho, proporce a estetiku se učil z Dürerových spisů, důkladně se vyškolil v portrétním umění, což dokládá jeho vlastní autoportrét z r. 1563.

V roce 1564 se Stimmer vrací do Schaffhausenu, kde se mu již začalo hromadit větší množství uměleckých zakázek, zejména na portréty, díky čemuž zakrátko otevřel ve svém rodišti vlastní malířskou dílnu, kam přicházely objednávky od úřadů i zakázky soukromé povahy, stal se například dvorním malířem významné curyšské rodiny Peyerů.

V této době také navrhl pro hodináře Joachima Habrechta uměleckou výzdobu jeho orloje, na kterém zobrazil planety a zvěrokruh, čili podobné motivy, jaké můžeme spatřit i na jeho pozdějším a nejnámějším díle, tedy v malbě na orloji štrasburské katedrály. Tento tzv. druhý štrasburský orloj sestavili synové Joachima Habrechta, hodináři Izák a Iosias ze Schaffhausenu, orloj byl navržen matematikem Christianem Herlinem a dokončen jeho žákem a nástupcem Conradem Dasypodiem v letech 1571–1574. Ten společně s Joachimem Habrechtem zřejmě doporučil Stimmera na výtvarnou výzdobu orloje. Malby a plastiky podle Stimmerova návrhu zobrazují čtyři období života člověka, alegorii smrti, sedm vozů

s planetami, slunce a měsíc, věčný kalendář, množství náboženských témat, včetně stvoření, zmrtvýchvstání, posledního soudu nebo spodobnění ctností a neřestí.

Neméně slavný byl další jeho umělecký počín, fresková malba na fasádě domu v Schaffenhauseu, jde o tzv. Haus zum Ritter, což je měšťanský dům, jehož fasáda patří mezi nejdůležitější díla svého druhu v oblasti německé pozdní renesance. Motívem Stimmerovy fasády, která vznikla mezi léty 1568–1570, jsou alegorické postavy, scény z antické mytologie a římských dějin, včetně alegorického zobrazení rytířských ctností.

V roce 1570 se Tobias Stimmer dostal na říšský sněm do Špýru, aby nakreslil portrét císaře Maximiliána II., záhy poté vedly jeho kroky do Štrasburku, kde se natrvalo usadil. V roce 1576 se stal dvorním malířem markraběte Filipa II. a v letech 1577–1584 pro něj vymaloval knižecí sál na markraběcím zámku v Baden-Badenu třinácti stropními freskami, které se ovšem do dnešních dnů nezachovaly.

Ve Štrasburku se Tobias Stimmer začal již zcela systematicky věnovat knižní ilustraci a dřevořezu. Jeho první velkou prací v této oblasti byly ilustrace ke knize „*Gründtliche Beschreibung, der freyen Ritterlichen vnnnd Adelichen Kunst des Fechtens, in allerley gebrauchlichen Wehren, mit vil schönen vnd nützlichen Figuren gezieret vnd fürgestellt*“, vydané ve Štrasburku v r. 1570 svobodným šermířem a měšťanem Joachimem Meyerem. Ve VKOL se toto dílo nachází pod signaturou II 10.019. Kniha obsahuje výpravný ilustrační titulní list a dalších 60 dřevořezů T. Stimmera, které znázorňují šermíře s meči, šavlemi, dýkami, halapartnami, tyčemi a kopími.

Postavy jsou zobrazeny ve velice živém pohybu, někdy až přemrštěném, což bylo patrně umělcovým záměrem, aby správně objasnil jednotlivé šermířské techniky. Důležité v jeho ilustracích je i okolí, kde jsou šermíři zobrazeni, jde o nejrůznější haly, zahrady, pergoly a arkády, mnohé ornamentální motivy poukazují na to, že toto dílo vzniklo zcela určitě někdy brzy po nebo současně s dokončením rytířských fresek v Schaffhauseu, jelikož rozličné květinové vázy, jež se v knize nacházejí, můžeme najít i na zmíněných freskách. V ilustracích nacházíme monogram CHS, což by mohlo ukazovat na Tobiasova bratra Christopha, a dále jiné dva rytce, jeden s monogramem CW a druhý s monogramem MB, který pracoval pro Stimmera vícekrát.

V r. 1571 vytvořil Stimmer ilustrace pro Rabusovu knihu *Historien der Märtyrer* a v r. 1572 ilustroval 94 dřevořezy Fischartova *Eulenspiegela*.

Daleko slavnější byly jeho ilustrace k dílu Onophria Panvinia „*Accurate Effigies Pontificum Maximorum, numero XXVIII: ab anno Christi 1378*“, čili „*Důkladná vyobrazení největších papežů*“, které vydal jeho přítel Bernhard Jobin taktéž ve Štrasburku. Toto dílo bylo původně vydáno v r. 1568 v Římě, Onophrin Panvinius, církevní

historik, archeolog, knihovník vatikánské knihovny, se inspiroval Platinovou papežskou kronikou (*Vitae Pontificum*). Důležitou zajímavostí v knize je předmluva B. Jobina, věnovaná basilejskému biskupovi Melchiorovi, která obsahuje mimo jiné umělecký seznam tehdejších malířů a grafiků, tedy informace důležité pro kunsthistoriky, jelikož se jedná o dobový umělecký seznam. V něm zmiňuje i T. Stimmera, kterého nazývá „můj milý kmotr“. Kniha obsahuje 27 portrétů papežů v bohatých kartuších, jednotlivé ilustrace vznikly podle maleb známých umělců, například portrét papeže Inocence VIII. vznikl podle Andrea Mantegna, papežové Julius II. a Leo X. podle Raffaella Santiho nebo Pavel III. podle Tiziana. Ve VKOL se nachází vydání z r. 1573 pod sign. II 30.588.

Díky ilustrátorské činnosti se T. Stimmer seznámil ve Štrasburku s celou řadou učenců. Jedním z nich byl například Johann Fischart, švagr Bernharda Jobina, známý satirik a protestant bojující proti protireformaci. Stimmerova dílna získávala postupem času více a více zakázek, zvětšovala se a pracovali zde i jeho bratři Josiáš, Christoph, Abel nebo přítel z dětství David Lindtmayer, později také Christoph Murer z Curychu a Bartholomaeus Lingg.

Další výpravné dílo obsahující ilustrace T. Stimmera, které se nachází ve VKOL pod sign. III 27.771, je kniha nesoucí název „*Flauij Josephi, des Hochberühmpten Jüdischen Geschichtschreibers, Historien vnd Bücher: Von alten Jüdischen Geschichten, zwentzig, sambt eynem von seinem Leben: Von Jüdischen Krieg...*“, tedy kniha o dějinách židů od židovského historika Flavia Josepha vydaná Theodosiem Riheltem ve Štrasburku v r. 1578. Štrasburský nakladatel Theodosius Rihel oslovil tehdy kvůli ilustracím přímo T. Stimmera, který tou dobou dokončoval práci na štrasburském orloji a byl vázán i jinými zakázkami. Díky této jeho časové zaneprázdněnosti nepocházejí všechny ilustrace ve zmíněné knize od Stimmera, ale i od jiných autorů. Důležité je, že o vyrytí jeho předloh se postaral bratr Hans Christoph Stimmer, jehož monogram můžeme (i s vyobrazením nožíku) u dřevorezů najít. U Stimmerových ilustrací si již v tomto díle můžeme povšimnout nového kompozičního způsobu a prostorového uspořádání kresby, což je patrné zejména na obrázku Jakobova snu, který je z hlediska knižní ilustrace řazen k nejlepším dřevorezům své doby. Horizont je umístěn vysoko a figury stojí v popředí obrazové roviny. Zajímavý je i titulní list provedený podle Stimmerova návrhu. Jde o ilustrační borduru, v horní části je zobrazen žehnající Kristus na duze a zeměkouli, vpravo a vlevo stojí dva římsí vojevůdci, v dolní části sedí římský císař na zeměkouli a ve čtyřech rozích vidíme zástupce čtyř světových říší.

Většina dřevorezů nese monogram Christopa Stimmera, některé však i monogram CVS, což by mohl být kreslič Christoph von Sichems, nebo monogram CM, který ukazuje na rytce Christopa Meiera. Jde o rozsáhlé dílo, které obsahuje ko-

lem 130 ilustrací, jejichž provedení je velice živé, dynamické a technicky dokonalé, děj se odehrává v několika rovinách. Nejpočetnější jsou davová vyobrazení a zejména bojové a válečné scény, mnohé dřevořezy se v knize i několikrát opakují.

Stejnou titulní ilustraci jako u Flavia Josepha můžeme najít i v další knize, kterou vydal Theodosius Rihel, a to „*Titus Livius und Lucius Florus von Anknufft und Ursprung des römischen Reiches...*“, tedy „Od počátku Římské říše...“. Ve VKOL můžeme najít pozdější vydání z r. 1587 pod sign. III 28.144, ovšem kromě titulního listu, který pochází z dílny T. Stimmera, jsou ostatní ilustrace nahrazeny dřevořezy jeho současníka a konkurenta Josta Ammana.

Z roku 1575 pochází kniha „*Elogia virorum illustrium*“ od biskupa a historika Paola Giovia, který sestavil sbírku portrétů slavných mužů. Zčásti se jednalo o portréty převzaté z originálních maleb, zčásti o portréty převzaté z mincí, pomníků či plastik. Sbírkou byla rozdělena na portréty literátů a učenců od středověku do Gioviovy současnosti a na vůdce a státníky od starověku uspořádané podle zemí. Ještě za Gioviova života byl z příkazů italských i jiných knížat povolán do Coma umělec, aby zhotovil kopie těchto uměleckých portrétů, a zmíněným kopistou byl právě T. Stimmer. Velmi populární se tato sbírka stala vydáním basilejského nakladatele Petera Perna, kterou najdeme ve VKOL pod názvem „*Vitae illustrium virorum*“ pod sign. II 31.227, v jejímž úvodu Perna informuje o vzniku tohoto díla.

Z původních 200 obrazů literátů a učenců, které obsahovala Gioviova sbírka, bylo reprodukováno 62, ze 150 vůdců a státníků jich bylo reprodukováno 128. Dřevořezové portréty v knize jsou zasazeny do bohatých bordur. Jedná se o čtvrté sebrané vydání díla, ovšem jde o první vydání, které obsahuje navíc doplněk, a to životopisy tureckých sultánů, které obsahují 11 portrétů. Tyto portréty vznikly na základě sbírky tureckého admirála Barbarossy pro Virginiaia Orsiniho, odkud přešly do vlastnictví Paola Giovia.

Prací, která Tobiase Stimmera opravdu proslavila, je kniha „*Neue künstliche Figuren Biblischer Historien*“ čili „Nové umělecké postavy biblických dějin“, s úvodem a verši od Joachima Fischarta, vydaná v Basileji u Thomase Gwarina v roce 1576. Ve VKOL se nachází v konvolutu pod sign. 26.556–26.558 a jde vlastně o obrázkovou bibli.

Fischartův úvod obsahuje chválu umění jako celku a zároveň oslavuje toto konkrétní nově vzniknuvší dílo, verše o 5–8 řádcích jsou připojeny ke každé ilustraci. Verše usnadňují pochopení starozákonních událostí a jsou vysvětlením k ilustraci. Celkem zde můžeme najít 170 dřevořezů (z nichž se jeden opakuje) v 8 různých ozdobných rámcích, které se postupně opakují. Samotné dřevořezy znázorňující biblické obrazy jsou dovedeny téměř k dokonalosti, Stimmerovy ilustrace jsou plně okázalé dramatičnosti a není určitě náhodou, že jeho ilustrace byly vzorem

i pro pozdější umělce, jako byl Peter Paul Rubens. Způsob kompozice by mohl být ovlivněn prací Tintoreta, nebo naopak oba, Tintoreto i Stimmer mohli čerpat ze společného zdroje, jakým mohli být Tizian a Veronese. Ve starší literatuře se často setkáváme s porovnáním těchto Stimmerových biblických ilustrací s obdobnými ilustracemi Hanse Holbeina ml., které vznikly o 40 let dříve. Při srovnání těchto dvou děl, např. na obrazech *Abraham obětuje Izáka* nebo *Prodání Josefa do otroctví*, vidíme celkem zřetelně základní rozdíly v technice i kompozici. Holbeinovy ilustrace jsou jakoby na jedné ploše, pohyb se děje plynule zprava doleva, obrazy nepůsobí příliš do hloubky. Oproti tomu jsou Stimmerovy ilustrace živé až dramatické, v několika rovinách, světlo zalévá celou krajinu.

Stimmerův motiv babylonské věže se objevuje již ve zmíněných židovských dějinách Flavia Josepha, první dřevorezy v knize, znázorňující stvoření Evy nebo vyhnání z Ráje jsou bohužel poškozeny, pravděpodobně některý z pozdějších majitelů knihy se vyrovnal s nahotou zobrazených postav svérázným způsobem, a to jejich vydřením.

Z roku 1591 pochází další kniha s ilustracemi T. Stimmera ve fondu VKOL. Jde o dílo Nicolase Reusnera „*Aureolorum emblematum liber singularis*“ (sign. 26.667), vydané Bernhardem Jobinem ve Štrasburku. Nalezeme zde 145 Stimmerových dřevorezů, některé s jeho monogramem TS, některé se opakující, všechny ilustrace, kromě podobizny autora Nicolase Reusnera, se nacházejí v ozdobných bordurách. Kniha patří k tehdejšímu oblíbenému žánru, k tzv. emblematické literatuře.

Šlo o knihy symbolů nebo alegorických obrazů, které byly velmi populární v Evropě během 16.–17. století, jednalo se o knihy světské nebo náboženské, které obvykle obsahovaly několik desítek vyobrazení, konkrétně kombinaci dřevorezové ilustrace, nadpisu či motto a výkladového epigramu, nejčastěji v latině. Emblémy byly vizuálními zobrazeními doprovázející text, nebo kombinace obou. Hlavním účelem emblematických knih bylo morální ponaučení čtenáře. Konkrétně v této knize můžeme najít vyobrazení sedmi svobodných umění, planety, lidské ctnosti, múzy, alegorie ročních období aj. Ilustrace jsou opět plně dynamického pohybu znázorněných postav, obraz je rozdělen do několika rovin a některé ilustrace mají malířský vyprávěcí charakter.

Dalším dílem z fondu VKOL, které obsahuje Stimmerovy ilustrace, je kniha Hieronyma Bocka „*Teutsche Speißkammer von den vier Elementen, Zam und Wilden Thieren, Auch Vöglen, Fischen, Milch, Käß, Butter, Honig, Wachß, Zucker, Saltz, Brodt, Wein, Eßig, Oehl, Blut, Schmalz, Unschlitt, und allerhand Kochkräuter und Gewürtz*“, dílo vydané v r. 1630 ve Štrasburku, ve VKOL pod sign. III 14.407. Zde jsou k výzdobě použity kolorované dřevorezy, bohužel nesignované, ale přisuzované T. Stimmerovi.

Celkem 19 ilustrací doprovází text, jež se týká zdravého života a zejména zdravého stravování, můžeme zde najít ilustrace např. ke kapitolám o medu, soli, oleji, víně, mouce, vejcích, masě aj. Detailně zpracované ilustrace jsou opět důkladně prostorově rozčleněny a postavy na nich jsou zachyceny v pohybu při určité typické činnosti. Obraz je rozdělen do několika rovin, je pracováno s horizontem i se světlem. Nápaditost ilustrací a jejich obsahu je znásobena dodatečným kolorováním.

Tobias Stimmer se kromě malby a výpravných ilustrací věnoval také ve velké míře knižnímu dekoru, byl autorem řady titulních listů, bordur a rámců a celé řady signetů, např. pro významné nakladatele a tiskaře své doby, jakým byl kupříkladu Sigmund Feyerabend. Zajímal se také o ilustrace zvířat, které publikoval v některých mysliveckých knihách, z raných Stimmerových prací se dochovaly i nejrůznější studie a náčrty k různým účelům, nejčastěji šlo o portréty a zobrazování bitev.

Tobias Stimmer patří vedle A. Dürera a H. Holbeina k nejdůležitějším umělcům v německy mluvících zemích v období pozdní renesance. Díky všestrannému nadání a rozličným uměleckým podnětům, italského i severského původu, byl také jedním z prvních zástupců barokních uměleckých představ. Pracoval s rozličnými prostředky, druhy malby i tematickými okruhy. Jeho práce byla ovlivněna Dürerem i Holbeinem a zároveň již obsahovala manýristické prvky. To, že se umělec ocitl později v zapomnění, mohlo souviset zejména s poničením či nedochováním jeho zásadních malířských děl. Pouze šest jeho stěžejních maleb zůstalo zachováno (nyní jsou uchovány ve sbírkách v Basileji, Schaffhausenu a Curychu, jde zejména o portréty), zachovány a později restaurovány byly také jeho dekorace na štrasburském orloji a fresky v Schaffhausenu. Skoro celé se ovšem dochovalo Stimmerovo grafické dílo, ať už jde o kresby a studie, nebo knižní ilustrace. Ty patří k těm nejlepším v oblasti dřevořezu své doby. Základ jeho grafické techniky dřevořezu tvořilo šrafování, převzaté od Dürera, a také ilustrační prvky Urse Grafa nebo Niklausa Manuela. Zároveň si vytvořil ve svých dřevořezech vlastní, takřka malířský styl, užívající napjatou dramatickosti a dynamické pohybové motivy, a ve svém díle tak položil základy jihoněmeckému baroknímu výtvarnému umění.

Literatura:

Max Bendel, Tobias Stimmer, *Leben und Werke*, Basel und Zürich 1940.

Hans Holbein ml., *Obrázky ke starému zákonu*, Praha-Litomyšl 1996.

www.sikart.ch

<http://www.stadtarchiv-schaffhausen.ch/>

Přílohy:

Vlastní autoportrét
T. Stimmera z r. 1563

Dřevořez z knihy: *Gründtliche Beschreibung, der freyen Ritterlichen vnnnd Adelichen Kunst des Fechtens, in allerley gebrauchlichen Wehren, mit vil schönen vnd nutzlichen Figuren gezieret vnd fürgestellt, Strasburk 1570*

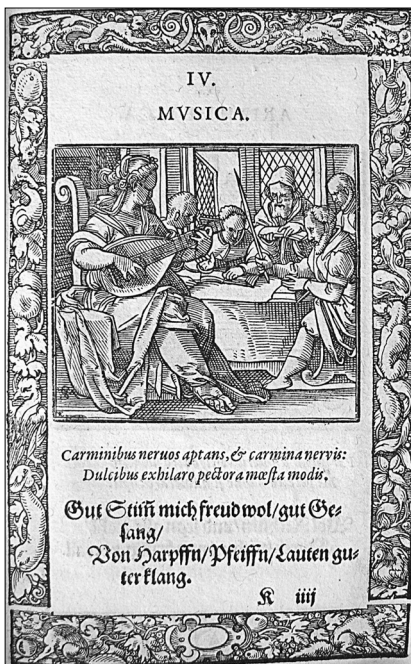
Portrét Pavla III v knize:
Accurate Effigies Pontificum Maximorum,
numero XXVIII: ab anno Christi 1378,
Štrasburk 1573

Titulní list knihy:
Flauij Josephi, des Hochberühmten
Jüdischen Geschichtschreibers,
Historien vnd Bücher: Von alten Jüdischen
Geschichten, zwentzig, sambt eynem
von seinem Leben: Von Jüdischen Krieg...
Štrasburk 1578

Titulní list knihy:
Neue künstliche Figuren Biblischer Historien,
 Basilej 1576

Dřevořezy z knihy: *Aureolorum emblematum liber singularis,* Štrasburk 1591

Srovnání Stimmerových
biblických ilustrací s obdob-
nými dřevorezy
H. Holbeina ml. (*Abraham
obětuje Izáka*)

